

”אף חִבֵּב עֵמִים” (דברים ל”ג, ג) –
היחס לגויים המשתקף בשלושה פירושי ראשונים
ובפשוטו של מקרא

”אף חִבֵּב עֵמִים כל קדְשֵׁיו בִּידֶךָ וְהֵם תִּכּוּ לְרַגְלְךָ יִשְׂא מִדְּבַרְתֶּיךָ” (דברים ל”ג, ג)

הפתיחה של ברכת משה זכתה לפירושים רבים. בייחוד עסקו מפרשי המקרא במילים ”אף חִבֵּב עֵמִים...”, ופירשו אותן בדרכים שונות על פי השקפת עולמם והרקע ההיסטורי שלהם. נציג כאן שלוש גישות פרשניות התואמות לדעתנו את תפיסת עולמם של המפרשים. עיון מדויק בלשון המקרא פותח אפשרות להבין מילים אלו בדרך חדשה, כפי שנראה בסוף הדיון.

- לפי רש”י בפירושו הראשון, המילים ”אף חִבֵּב עֵמִים” מתייחסות רק לעם ישראל, שאותו מחבב ה’ במיוחד.¹ לפי פירוש זה, המונח ”עמים”, אף שבפשוטו פירושו אומות העולם, לא מוסב עליהן, אלא על שבטי ישראל.² לפי פירושו השני של רש”י, ”עמים” אכן מוסב על אומות העולם, והפסוק מדבר בגנותן של אומות העולם: ”דבר אחר: ’אף חִבֵּב עֵמִים’ – אף בשעת חבתם של אומות העולם, שהראית להם פנים שוחקות ומסרת את ישראל בידם, ’כל קדְשֵׁיו בִּידֶךָ’ – כל צדיקיהם וטוביהם דבקו בך ולא משו מאחריך ואתה שומרם”. ברוח זו מסביר רש”י גם את הפסוק הקודם: ”ה’ מסיני בא וזרח משעיר למר” – שפתח לבני עשו שיקבלו את התורה ולא רצו”; ”הופיע מהר פארן” – ”שהלך שם ופתח לבני ישמעאל שיקבלוה, ולא רצו”.

- * תודתי לפרופ’ מאיר לוקשין (טורונטו), לפרופ’ אברהם גרוסמן (ירושלים), לרב ד”ר יונתן גרוסמן ולרב ד”ר יהונתן יעקבס (אלון שבות) על הערותיהם והארותיהם החשובות.
1. כך לשונו של רש”י: ”גם חבה יתירה חבב את השבטים. כל אחד ואחד קרוי עם, שהרי בנימין לבדו היה עתיד להיוולד כשאמר הקב”ה ליעקב ’גוי וקהל גוים יהיה ממך’ (בראשית ל”ה, יא)”. ראה גם תרגום אונקלוס המיוחס ליונתן ותרגום ירושלמי (”הקטעים”). כך פירש רס”ג: ”אף חבבתה לך עם, ולכן כל נבחריהם סרים למשמעתך, והם ילכו בעקבותיך וימסרו זה לזה דברית”; ראה גם רמב”ן, ראב”ע, ועוד. ראב”ע מוצא כאן רמז מעניין למעמד הר סיני, שבו בני ישראל נקראים ”חביבין”: אונקלוס מתרגם את המילים ”סגְּלָה מכל העמים” (שמות י”ט, ה) לארמית: ”ותהון קדמי חביבין מכל עממיא”.
 2. ראב”ע מביא ראיה לפירוש זה משופטים ה’, יד: ”אחריך בנימין בעממיך”.

מתוך הסתייגות ברורה מ'שבחן' של אומות העולם ומתוך חיבה יתרה לעם ישראל, רש"י אינו מוכן להכיר בתכונות חיוביות של אומות העולם. רש"י חי בדור של מסעי הצלב באירופה וראה במו עיניו את השמד ואת חורבן של קהילות ישראל.³ משום כך לא מפתיע שרש"י מציג יחס עוין מצד התורה כלפי אומות העולם.⁴ ואולם, בעידן המשיחי הותיר רש"י לטובים שבקרב אומות העולם מקום מכובד.⁵

• לפי רשב"ם פירוש המילים הוא זה: "גם אומות העולם כגון ערב רב, ומן האומות שנתגיירו ובאו לקבל התורה עם ישראל – גם אותם חיבב הקב"ה וקבלם ושכן עליהם..." – בני אומות העולם אינם זוכים לחיבת ה' אלא אם כן הם מתחברים לעם ישראל או מתגיירים.⁶

רשב"ם מחויב לפשוטו של מקרא, ומכיר בכך שהמילים "אף חִבַּב עַמִּים" מלמדות בפשטות שה' מחבב באופן בסיסי את העמים. בכך הוא חולק על סבו רש"י, שאינו מחויב באותה מידה לפשוטו של מקרא והגביל בדרך הדרוש את חיבת ה' לישראל בלבד. יחסו של רשב"ם לגויים הוא פחות פולמוסי, בייחוד בהקשר של המאה ה"ב באירופה הנוצרית,⁷ וכשהעמים מכבדים את ישראל, ובעיקר כאשר הם מצטרפים לעם ישראל באמצעות גיור – הם ודאי זוכים לחיבת ה'. על פי פירושו ייתכן יחס חיובי לאומות העולם באחרית הימים.

השוואת הפירושים של רש"י ושל רשב"ם לשמות י"ט, ה ולדברים ד', יט מלמדת, שרשב"ם השמיט את לשונות הזלזול של סבו רש"י, שלפיו האומות "הם בעיני ולפני לכלום", ושה' "החליקם בדברי הבליהם לטרדם מן העולם". יתרה מזו, רשב"ם בפירושו לדברים ל"ב, מג מעניק אחרית טובה לאומות העולם: "הרנינו גוים" – על עמו, כמו 'הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האֲמִים' (תהילים קל"ז, א) והאמינו בו, שהרי גבר עלינו חסדו יותר משאר האומות, ולפיכך שבחוהו והאמינו בו ויגבר עליכם כמונו; אף כאן הרנינו ושבחוהו ועבדוהו – וכן יעשה לכם אם תיראוהו ותעבדו אותו". אפילו בפסוק שבו מדובר לפי פשוטו של מקרא על נקמת ה' באויבי ישראל ("הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם

3. ראה: י' בער, 'רש"י והמציאות ההיסטורית של זמנו', **תרביץ** כ, תשי"ט, עמ' 320-332 (= הנ"ל, **מחקרים ומסות בתולדות עם ישראל** ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 162-174).

4. ראה: א' גרוסמן, **אמונות ודעות בעולמו של רש"י**, אלון שבות תשס"ח, עמ' 151-170.

5. ראה שם, עמ' 161 ואילך.

6. באותה דרך פירש גם בעל הטורים בדרכו האופיינית: "א"ף חב"ב עמ"ם – בגימטריא גר"ם, שאף הגרים העתידיים להתגייר עמדו בסיני (שבת קמו ע"א)".

7. כידוע, רשב"ם עמד בקשרים עם האסכולה של אבות המנזר בסנט-ויקטור; ככלל, הפולמוס היהודי-נוצרי היה במאה ה"ב בשיאו, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בכמה מקומות בפירוש רשב"ם על התורה. ראה: א' גרוסמן, **חכמי צרפת הראשונים**, ירושלים תשס"א, עמ' 475 ואילך.

"אף חִבֵּב עמים" (דברים ל"ג, ג) – היחס לגויים המשתקף בשלושה פירושי ראשונים

ישיב לצריו..."), רשב"ם מתאר יחס חיובי לאומות העולם: אם יכירו ויעבדו את ה' – ה' ייטיב לאומות העולם כמו לעם ישראל לעתיד לבוא.⁸

לפי רבי עובדיה ספורנו (1470-1550) המילים "אף חִבֵּב עמים" מוסבות על אומות העולם באשר הן:

'אף חִבֵּב עמים' – ואף על פי שאתה חובב עמים, כאמרך 'והייתם לי סגלה מכל העמים' (שמות י"ט, ה), ובזה הודעת שכל המין האנושי 'סגולה' אצלך,⁹ כאמרם ז"ל: 'חביב אדם שנברא בצלם' (אבות פ"ג מ"ד), מכל מקום 'כל קדשיו בידך'. הנה אמרת שכל קדושו של קדש של אש דת הם בידך כצורר הכסף, שהם חביבים משאר המין, כאמרו: 'ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש' (שמות י"ט, ו), כאמרם ז"ל: 'חביבין ישראל שנקראו בנים למקום' (אבות שם).

לפי פירוש הספורנו, מעמד מתן התורה לעם ישראל כולל גם התייחסות אוניברסלית לכל אומות העולם.

פרשנות זו מתאימה לתפיסת עולמו של רבי עובדיה ספורנו, שהיה רב, רופא, פילוסוף ואיש ההשכלה האיטלקית. כפרשן הומניסט הוא התייחס בכובד ראש ובגישה אוהדת ביותר לתרבותם של עמים אחרים.¹⁰

8. אני מודה לפרופ' מאיר לוקשין על הערותיו והארותיו בשיטת רשב"ם; ראה ספריו על פירוש רשב"ם על התורה: – M.I. Lockshin, *Rabbi Samuel Ben Meir's commentary on Genesis – an annotated translation*, New York 1983; Idem (edited and translated), *Rashbam's commentary on Exodus – an annotated translation*, Atlanta 1997; Idem (edited and translated), *Rashbam's Commentary on Leviticus and Numbers – an annotated translation*, Providence: Brown Judaic Studies 2001; Idem (edited and translated), *Rashbam's Commentary on Deuteronomy – an annotated translation*, Providence: Brown Judaic Studies, 2004.

9. לפי הספורנו הפסוק מלמד שכל העמים הם חביבים, אלא שישראל הם מיוחדים – בניגוד לפירוש שמובא לעיל (הערה 5) בשם רבי אברהם אבן עזרא; ראה בפירוש על ספר שמות י"ט, ה.

10. וכך כתב הספורנו בפירושו לספר שמות (י"ט, ה): "כל המין האנושי יקר אצלי... כי אמנם לי כל הארץ – חסידי אומות העולם יקרים אצלי בלי ספק". ראה גם בהרחבה בספרו **אור עמים**, בולוניה 1537 (במהדורתו של ז' גוטליב, **כתבי רבי עובדיה ספורנו**, ירושלים תשמ"ז, עמ' תא-תקח). ראה גם במבוא של ז' גוטליב, **ביאור על התורה לרבי עובדיה ספורנו**, ירושלים תש"ם, עמ' 10-55. ראה גם: י' ולק, 'ר' עובדיה ספורנו, הפרשן ההומניסט', **כיום אתמול: מסות, מאמרים וזכרונות**, ירושלים 1997, עמ' 183-211, 273-280; ר' בונפיל, 'תורת הנפש והקדושה אצל רבי עובדיה ספורנו', **אשל באר שבע**, א, תשל"ו, עמ' 200-257; גם דון יצחק אברבנאל נקט את הכיוון הזה בפירושו על התורה: "ועמים' אמר על האומות, ורצה בזה, אף שהקדוש ברוך הוא אוהב את האומות והעמים כולם כמו שיאהב הפועל את פעולתו, הנה ישראל, שהם קדושים, הם מיוחדים להנהגתו, וזהו אמר 'כל קדושו בידך'..."

שלושת הפירושים למילים "אף חֶבֶב עמים" משקפים אפוא את השקפת עולמם של הפרשנים על פי הרקע ההיסטורי שלהם. לדעתי כל פרשן גילה בלשון התורה מסרים רלוונטיים לשעתו ולדורות – איש איש "לפי הפשטות המתחדשים בכל יום".¹¹

"אף חֶבֶב עמים" כרמז ל"חֶבֶב בן רעואל"

לדעתי, עיון מדוקדק בלשון המקרא יכול להסביר את משמעות המליצה על בורייה: השורש חב"ב מופיע בתורה רק פה ובשמו של "חֶבֶב בן רעואל המדיני חֲתָן משה" (במדבר י', כט), דהיינו יתרו.¹² הפסוק רומז שקיימת 'חיבה' לאומות העולם גם בהיותן 'עמים', והדוגמה הטובה ביותר היא יתרו שנפגש עם משה ועם בני ישראל לפני מתן תורה בהר סיני (שמות י"ח-י"ט). באמצעות השימוש בשורש הנדיר חב"ב רומזת התורה ליתרו הנקרא בפרשה מאוחרת יותר גם חובב, כמי שמייצג במובהק את חיבת ה' לאומות העולם.

המפגש עם יתרו ערב מתן תורה הוא מעין מבוא לקבלת התורה: עשר פעמים מופיע השורש דב"ר בדיון של יתרו עם משה, כהכנה לקראת "עשרת הדברים";¹³ יתרו מפרט למשה ערב מתן תורה "את החקים ואת התורת... את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון" (שמות י"ח, כ); השילוב של השורש שמ"ע יחד עם השורש עש"ה בפסוק "וישמע משה לקול חתנו ויעש כל אשר אמר" (שם י"ח, כד), מזכיר את קבלת התורה של עם ישראל בלשון "נעשה ונשמע" (שם כ"ד, ז).¹⁴

הפגישה עם יתרו בשמות י"ח היא אם כן מעין מבוא למתן תורה (שמות י"ט-כ), ויתרו משתלב כביכול במעמד מתן תורה בהר סיני. במקביל מתייחסות גם המילים "אף חֶבֶב עמים" בתחילת ברכת משה (דברים ל"ג, ג) ל'עמים' אחרים בתיאור הפיוטי של מתן תורה (דברים ל"ג, ב-ה). בתיאור מתן תורה למפרע על ידי משה רבנו לפני מותו, אומות העולם משולבות ממש בתוך החוויה בהר סיני.¹⁵

בחירת הניסוח "אף חֶבֶב עמים" כרמז ל"חֶבֶב בן רעואל" באמצעות כפל משמעות תומכת אפוא בפירושו של הספורנו, שבמסגרת מתן תורה לעם ישראל בהר סיני יש התייחסות אוניברסלית לאומות העולם. כפל המשמעות על פי פשוטו

11. על פי פירוש רשב"ם, בראשית ל"ז, ב.
 12. השם מופיע גם בשופטים ד', יא: "וחבר הקיני נפרד מקין מבני חֶבֶב חֲתָן משה...".
 13. ראה: מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשכ"ה, עמ' 145-153.
 14. ראה ניסוחים דומים: "כי אם שמע תשמע בקלו ועשית כל אשר אדבר..." (שמות ל"ג, כב); "...את כל אשר ידבר ה' אלהינו אליך ושמענו ועשינו" (דברים ה', כג). על המפגש עם יתרו כהקדמה למתן תורה ראה גם בספרי, דיוקי תורה: פירושים לפרשת השבוע – ספר שמות, אלון שבות תשנ"ט, עמ' 23.
 15. המילים "כל קדשיו בידך" מקבילות לניסוח "ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות י"ט, ו); המילים "ישא מדברתיך" רומזות לעשרת הדיברות בהר סיני; פסוקים ב, ד-ה בדברים ל"ג מתייחסים בבירור למתן תורה בהר סיני.

"אף חֵבֵב עמים" (דברים ל"ג, ג) – היחס לגויים המשתקף בשלושה פירושי ראשונים

של מקרא עולה יפה גם לפי פירוש רשב"ם, שהרי "חֵבֵב בן רעואל" הוא המייצג ההיסטורי המובהק של 'האומות שנתגיירו ובאו לקבל התורה עם ישראל' (כלשונו של רשב"ם), ולכן משה רומז כאן לשמו בניסוחו הייחודי "אף חֵבֵב עמים".